Pred prazniki | Po poteh slikarja Maksima Gasparija

Iz »kožuharjev« je nastal dedek Mraz

Njegova umetnost je bila oprta na slovensko ljudsko izročilo, rdeča nit njegovega likovnega izraza pa je bilo ustvarjanje podob načina življenja našega naroda

Meta Černoga

Verjetno ni Slovenca, ki ne bi poznal slikarja **Maksima Gasparija** in njegovih slik in ilustracij, na katerih je prikazoval idilično slovensko podeželje, kmečko življenje, običaje in narodne noše. Njegov opus je sila obširen, saj je Gaspari živel skoraj sto let (1883–1980) in ustvarjal več desetletij. »Vem za 800 njegovih umetniških slik, večina je v zasebnih rokah, kakšnih dvajset odstotkov pa jih hranijo galerije in muzeji,« začne pripovedovati **Robert Kužnik**, izjemen poznavalec, ki je o Gaspariju leta 2022 napisal obsežno monografijo.

Leta 2013 je v rojstni vasi slikarja Maksima Gasparija v Selščku pri Cerknici sodeloval pri oblikovanju in postavitvi posebnih steklenih tabel, ki so jih vaščani postavili na pročelja svojih hiš. Na tabli so motiv z Gasparijevih razglednic, hišna številka in hišno ime. V Sloveniji je edinstveno, da ima umetnik svoja dela predstavljena na tak način, je navdušen sogovornik in pove, da je to na nek način muzej na prostem. Kako zelo ga v domači vasi cenijo, govori tudi dejstvo, da so to leto vaščani in občina Cerknica ob 130-letnici rojstva rojaka v središču Selščka postavil Gasparijev doprsni kip, izšla pa je tudi brošura Selščck 2013, ki jo je Kužnik oblikoval in v kateri so kratek kronološki opis delovanja v vasi, kratek opis Maksima in najmlajšega brata **Antona Gasparija** ter drugo.

»Po tem pomembnem dogodku sem začel podrobneje raziskovati njegovo življenje in delo. Prebral sem vse tri knjige, ki so bile napisane o njem do takrat, pregledoval kataloge z razstav ter pridobival dokumente in informacije o našem slikarju. Že kmalu sem prišel do spoznanja, da se o njegovem življenju in delu ne ve veliko,« nadaljuje, ko nas pospremi po razstavi Gasparijevih del, ki je na ogled v Slovenskem etnografskem muzeju in kjer obiskovalci lahko doživijo delček njegovega ustvarjanja in izvedo tudi nekaj o njegovem življenju.

Simbol slovenskega ponosa

Čeprav Gaspari ni imel formalne umetniške izobrazbe in se je v rosnih letih slikati naučil sam, je kasneje svoje znanje nadgrajeval s študijem na Akademiji za likovno umetnost na Dunaju. To se je zgodilo pravzaprav po naključju, ko je Gaspari v Kamniku narisal ribo, v kateri je premožni in umetniško nadarjeni Kamničan **Josip Nikolaj Sadnikar** prepoznal potencial in mu plačal študij na Dunaju, saj sam denarja ni imel.

V letu 1903 je na Dunaju delovalo društvo slovenskih in hrvaških umetnikov Vesna, ki si je zadalo nalogo, da črpa gradivo, folkloro, šege in navade iz lastnega naroda. Nastalo je geslo Iz naroda za narod, v katerem je povedano vse. Kužnik ob tem pristavi, da je bil Gaspari opredeljen kot »ljudski umetnik«, ki je bil v umetniški stroki največkrat zapostavljen in zamolčan. Največ gradiva, dokumentov in umetnin je tako pri ustvarjanju monografije našel med ljudmi v Sloveniji in zamejstvu. »Monografija je nastala, če lahko tako rečem, 'iz naroda', stroka, tu mislim na umetnostne zgodovinarje, etnografe, galeriste …, pa je ob tem spoznala veličino in obseg njegovega dela. Gaspari se je pri svojem delu najbolj dotaknil slovenskega naroda in to njegovo poslanstvo in ljubezen do naroda sem napisal v knjigo.« Gasparijeva dela so pogosto služila kot simbol slovenskega naroda in ponosa. Njegove upodobitve so bile pogosto uporabljene v obdobju narodnega prebujanja in v času političnih sprememb, ko je bilo poudarjanje slovenske kulturne identitete ključnega pomena. Zelo pomembna zanimivost je, da je prijateljeval in sodeloval z generalom **Rudolfom Maistrom**. V času pred koroškim plebiscitom sta se skupaj z generalom vozila po slovenskih vaseh na avstrijski strani in propagirala, da bi Slovenci glasovali za novo državo in se otresli avstrijskega jarma. Druga zanimivost, ki jo odstre Robert Kužnik, pa je, da je bil učitelj na umetnostni šoli Probuda, predhodnici akademije za likovno umetnost, kjer je poučeval slovensko ornamentiko. Njegov učenec je bil med drugimi slikar **Lojze Perko**, kasneje njegov zvesti prijatelj. Prijateljeval je tudi s **Hinkom Smrekarjem, Gvidom Birollo** in hrvaškim kiparjem **Ivanom Meštrovićem**. Vsi štirje so bili člani Vesne, bili so »cimri« na Dunaju in umetniški sotrpini.



Fotograf Svetozar Busić je decembra 1956 fotografiral Maksima Gasparija z njegovim kužkom. / Foto: hrani Muzej novejše in sodobne zgodovine Slovenije

Poezije bratov Gaspari

Kužnik je pri raziskovanju umetnikovega opusa našel tudi Gasparijeve pesmi. »Napisane so bile v beležko, nekaj je bilo napisanih v kakšni ilustraciji, risbi, nekaj pa natipkanih na pisalni stroj. Seveda, sledilo je vprašanje, zakaj še niso izdane v obliki knjige. Zbral sem njegove pesmi in pesmi njegovega najmlajšega brata Antona in jih izdal v knjigi Poezije bratov Gaspari. Skupaj je zbranih 105 pesmi,« pokaže knjigo. Pristavi, da je bil velik ljubitelj poezije, veliko Prešernovih pesmi je znal na pamet, tudi Cankarja je veliko bral.

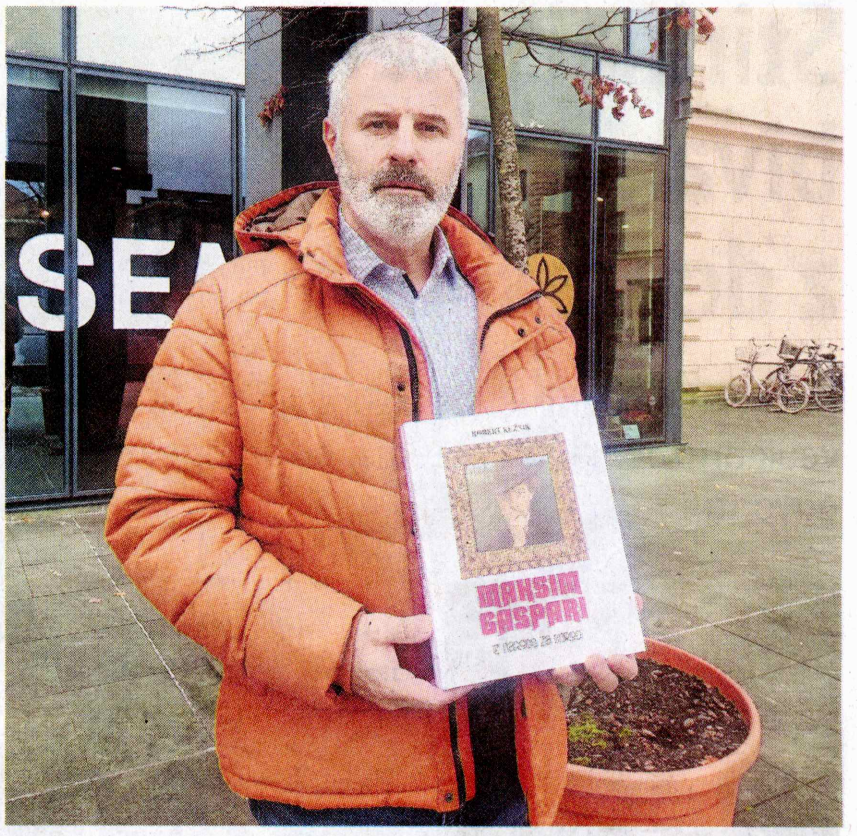
»Pesmi Maksima Gasparija so zelo čustvene, polne občutij trpljenja, nekatere temačne: zgodnejše izražajo bolečino ob prerani smrti matere, sledijo ljubezenske in romantične o dekletih, ki so mu povzročala srčne rane. Kasneje je napisal nekaj sonetov, se v pesmih poklonil mánom svojih prijateljev, v njih opeval lepo slovensko pokrajino in življenje preprostih ljudi, pisal o svoji življenjski poti doma in v tujini ter o svoji neizmerni ljubezni do domovine,« o tem do zdaj njegovem skoraj neznanem delu pripoveduje Kužnik. Ob sliki Matere božje, pri kateri se ustavimo, razloži, da je Gasparija zgodnja smrt njegove mame zelo zaznamovala in tudi zato je ustvaril kar nekaj slik, na katerih so matere z otroki. Tako je nastala tudi podoba slovenske Marije ali Madone z otrokom. Po rojstvu njegovih otrok pa je bila njegova umetniška muza žena Fani in ob njej otroci Oton, Vida in Breda.

Zanimivo je, da je ta razstava nastala v Slovenskem etnografskem muzeju šele sedaj, saj je Maksim Gaspari v tej eminentni ustanovi, ki je lansko leto praznovala stoletnico delovanja, dvajset let služboval kot restavrator in risar – vse od leta 1929, a razstave v tem muzeju nikoli ni imel. Drugo, kar je pomembno, pa je, da ga je etnografska stroka prepoznala kot vernega zapisovalca narodopisja. Zato je po mnenju Roberta Kužnika razstava izborno namenjena slovenski etnografiji, 120 umetniških del pa nakazuje, kako je Gaspari videl in upodobil življenje naroda, ki mu je, kot je nekoč omenil, »izginjal pred očmi«.





Gaspari je za naročilo Zveze prijateljev mladine Slovenije svojemu »kožuharju« dodal sivo brado, za polhovko nataknil zelenje in okrasje in nastal je dobri mož – slovenski dedek Mraz. / Foto: Svetozar Busić, hrani Muzej novejše in sodobne zgodovine Slovenije



Robert Kužnik je izjemen poznavalec in raziskovalec umetniških slik in življenja našega izjemnega slikarja, o katerem je napisal tudi obsežno monografijo. / Foto: Meta Černoga

Pri razstavi je Kužnik od svoje pobude do odprtja sodeloval kot strokovni sodelavec, na kar je zelo ponosen kot tudi na posebno priznanje - Murkovo listino, odličje, ki mu ga je za njegovo predano delo in ohranjanje dediščine Maksima Gasparija letos podelilo Slovensko etnološko društvo. »Priznanje, ki mi ga je podelila narodopisna stroka, je zame velika čast in spoznanje, da tudi ljubiteljski raziskovalci lahko veliko prispevamo k ohranjanju naše dediščine. Je hkrati velika spodbuda mojemu delu in tiha zaveza, da začeto delo nadaljujem in dopolnjujem,« razmišlja.

Ustavimo se še pri Gasparijevih božičnih jaslicah, razstavljenih v »božjem kotku«, tako kot so bile nekoč. Kužnik jih je posebej oblikoval, v naravni velikosti pa so vsako leto na ogled v Gasparijevi rojstni vasi v Selščku. Letos so jih slovesno odprli 13. decembra in vabijo obiskovalce, da si jih ogledajo.



Zaradi zgodnje izgube matere je Gaspari pogosto slikal matere z otroki. Tako je nastala tudi slovenska Marija pred drugo svetovno vojno. / Foto: Blaž Verbič



Gasparijev dedek Mraz / Foto: Meta Černoga

Slovenski dedek Mraz

Seveda se pogled ustavi tudi pri Gasparijevem dedku Mrazu. Zgodba njegovega nastanka je prav tako sila zanimiva. »Gaspari je že prej upodobil možakarje - 'kožuharje', oblečene v dolg kožuh, ki je bil na hrbtu porisan s slovenskimi (gorenjskimi) ornamenti, pokriti so bili s polhovko, ki je narodno pokrivalo, in v ustih so imeli pipo. Te podobe so nastale že leta 1910,« nam pokaže eno od njih Robert Kužnik. Kako je iz tega nastal dedek Mraz, pa je druga zgodba.

Gaspari je za naročilo Zveze prijateljev mladine Slovenije svojemu »kožuharju« dodal sivo brado, za polhovko nataknil zelenje in okrasje in nastal je dobri mož - slovenski dedek Mraz, ki je otrokom iz koša in cekarja prinašal darila. Simbol zvezde na cekarju je nakazoval, da je dobri mož nastal zaradi režima po drugi svetovni vojni.

Tako je, kot so zapisali v Muzeju novejše in sodobne zgodovine Slovenije, naslovnico zadnje številke revije Tovariš leta 1956 krasila podoba dedka Mraza, ki jo je upodobil slovenski slikar, ilustrator številnih razglednic in prejemnik Prešernove nagrade leta 1953 Maksim Gaspari. Tako so o njem leta 1956 zapisali v Tovarišu: »Na Gradišču v Ljubljani boste često srečali moža z naočniki, s psičkom na konopcu ter dobrodušnim nasmehom na obrazu. To je Maksim Gaspari. Sedem križev in še tri leta na vrhu mu je že naložil starec Čas na pleča, toda Gaspari je grča, ki mu niti sedem križev in še tista tri leta ne morejo do živega. Ni čudno, saj je kmečka korenina iz Selščka pri Cerknici.«

Njegova umetnost je bila oprta na slovensko ljudsko izročilo, rdeča nit njegovega likovnega izraza pa je bilo ustvarjanje podob načina življenja slovenskega naroda. Kot so zapisali v Tovarišu, je Maksim Gaspari ustvaril tudi »podobo (k nam 'uvoženega') dedka Mraza takšnega, kakršen naj bi bil - vedra grča s kučmo, s pisno uvezenim plaščem in košem«. Fotografske posnetke je v decembrskih dneh leta 1956 v slikarjevi hiši posnel fotoreporter Svetozar Busić, v Muzeju novejše in sodobne zgodovine Slovenije pa so fotografijo objavili kot vabilo na ogled nove občasne razstave v Slovenskem etnografskem muzeju z naslovom Maksim Gaspari: Ustvarjanje podobe naroda, kjer je vse do 31. oktobra 2025 na ogled kar 120 najrazličnejših slikarjevih del.

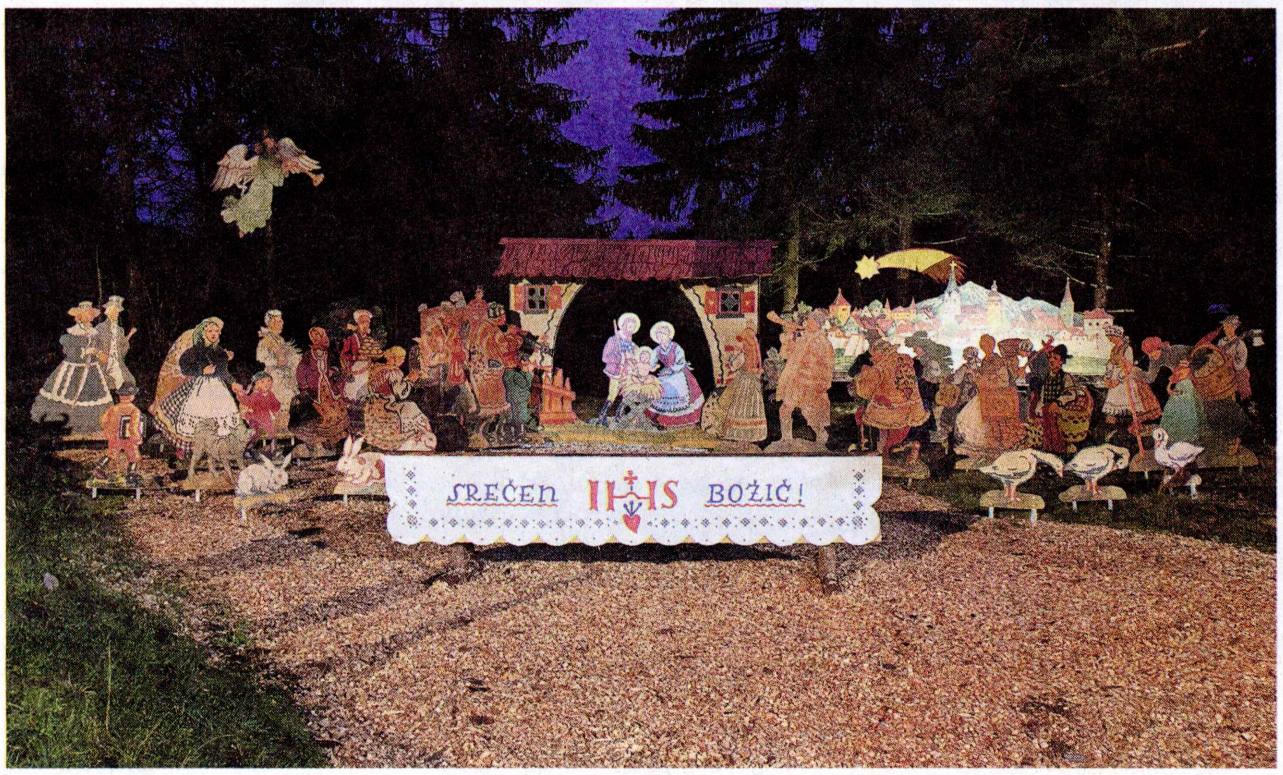
Po besedah avtorice in kustodinje razstave dr. **Bojane Rogelj Škafar** je celoten Gasparijev opus med 20. in 80. leti 20. stoletja sooblikoval množični likovni okus Slovencev. Pripomogel je k določitvi sestavin za oblikovanje narodove istovetnosti ter vplival na njihovo rabo in utrjevanje notranje in zunanje razpoznavnosti. S tem je pomembno vplival na področje vzgoje in izobraževanja, propagande in odnosov z javnostmi.

Poet kmečkega izročila

Ocenjevalci njegovega opusa so ga imenovali poet kmečkega izročila, ga označevali za kronista preteklega življenja in romantičnega iskalca posebnega narodnega likovnega izraza. Njegova dela so razumeli kot verodostojne podobe že izginulega ali izginjajočega kmečkega življenja in narodnega bogastva. Kaj torej danes sporočajo njegova dela, smo vprašali Roberta Kužnika. »Čas, v katerem živimo, je tisti, ki nas priganja in prinaša vrednote, ki so daleč od tistih, ki jih je videl in doživel Gaspari v začetku prejšnjega stoletja. Nekdo je nekoč rekel: 'Narod, ki ne pozna svoje preteklosti, nima prihodnosti.' Vsa lepota in tesnoba življenja ter vrednote naših babic in dedkov se pozabljajo in lahko izginejo v hitrosti življenja. Lahko rečem, da je bil Gaspari na nek način vizionar in nam je dobrohotno v takem obsegu zapustil narodopisne običaje, šege in navade, kmečko arhitekturo in vaško življenje, predmete ter vse drugo, kar le redko še kje vidimo, mogoče le še v muzejih.«

Ob omembi Gasparija ne gre pozabiti na njegove znamenite razglednice, ki so prav v prednovoletnem času potovale od družine do družine in povpraševanje po njih je, kot pravi Kužnik, še vedno izredno veliko. Razglednice so sicer začeli že leta 1904 izdajati vesnani na Dunaju, kasneje je Gaspari te »drobne lastovke« osvojil z vsem srcem in se predal njihovemu izdelovanju.

»Pisanje in pošiljanje razglednic je bilo za tiste čase vez med sorodniki, prijatelji in znanci ne samo v Sloveniji, temveč širše po svetu. Znane so njegove razglednice tako imenovana Vojska v slikah, ko je tako ohranjal vez med fanti in možmi na fronti in domačimi. Sledile so plebiscitne razglednice. Bil je edini slovenski umetnik, ki se je podal v propagandno vojno in se zavzemal za to, da bi naši rojaki iz zibelke slovenstva prišli po plebiscitu v novo državo. Lepe so božično-novoletne in velikonočne razglednice. Prav tako druge, ki so nastale prejšnje stoletje,« razloži Robert Kužnik in doda, da danes vemo, da jih je izdanih okoli 400, okoli 80 pa je risanih razglednic, ki jih je poslal svojim prijateljem in domačim. Sam v samozaložbi z dovoljenjem Gasparijevih dedičev že štiri leta izdaja njegove razglednice, saj so pred leti utonile v pozabo.



Gasparijeve narodne jaslice v Selščku, kjer se je slikar rodil in kjer ohranjajo spomin nanj na različne načine. / Foto: Robert Kužnik